

University of Groningen

Polarisatie in de Nederlandse samenleving en politiek

Oosterwaal, A.

Published in:
Mens en Maatschappij

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
2009

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Oosterwaal, A. (2009). Polarisatie in de Nederlandse samenleving en politiek: het integratiebeleid. *Mens en Maatschappij*, 84(4), 369-392.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Polarisatie in de Nederlandse samenleving en politiek: het integratiebeleid

Annemarije Oosterwaal

Summary

Polarization in Dutch society and politics: the ethnic integration policy

A growing polarization features current debates in the Netherlands. However, a systematic measurement of polarization is missing thus far. The present paper aims to describe and compare trends in societal and political polarization on Dutch ethnic integration policy using a refined polarization measure. Based on political competition models and agenda theory, it is predicted that the electoral salience of an issue positively affects political polarization, but negatively affects societal polarization. Analyses of data from Dutch political election studies and party manifestos show that polarization trends on ethnic integration policy in Dutch politics are markedly dissimilar from polarization trends in society. Moreover, trends in electoral salience of ethnic integration policy are comparable to political polarization trends, but seem opposed to societal polarization trends.

1. Politieke en sociale polarisatie in Nederland

De toenemende polarisatie in Nederland is een dominant thema in het maatschappelijke en wetenschappelijke debat. Er wordt gesproken van een 'nieuwe politiek van polarisatie' (Halsema & Snels, 2005; Lunshof, 2003; Wansink, 2004), waarbij "de kalme jaren van het poldermodel tijdens Paars zijn vervangen door een ongekend turbulente periode van polarisatie" (Bovens & Wille, 2006: 59). Naast de toenemende politieke polarisatie is polarisatie in de samenleving een terugkerend onderwerp (Aarts, Kolk & Rosema, 2007).

In deze bijdrage wordt getracht systematisch inzicht te geven in de trend in polarisatie in de Nederlandse politiek en samenleving. Polarisatie

tie typeert een conflict waarbij sprake is van twee groepen meningen die lijnrecht tegenover elkaar staan (Esteban & Ray, 1994; Torenvlied & Haarhus, 2008; Zhelyazkova & Torenvlied, 2009). Deze bijdrage richt zich hierbij op het Nederlandse integratiebeleid. Het integratiebeleid wordt gezien als het meest controversiële beleid van de laatste jaren (Pellikaan, 2002; Pennings, 2005; Van Holsteyn & Den Ridder, 2005; Van Kersbergen & Krouwel, 2008). De veronderstelling is dat indien de polarisatie in Nederland toeneemt, dit in elk geval zichtbaar is in het integratiebeleid. Centraal in deze bijdrage staat de vraag hoe de politieke en sociale polarisatie sinds 1994 zijn veranderd en hoe we deze veranderingen kunnen duiden in het licht van de politieke en sociale gebeurtenissen omtrent etnische integratie.

Een toename in politieke en sociale polarisatie?

In deze bijdrage wordt onderscheid gemaakt tussen politieke polarisatie en sociale polarisatie. Bij politieke polarisatie staat het conflict tussen politieke partijen centraal. Een sterke mate van politieke polarisatie vindt plaats indien partijen zich opdelen in twee fronten die lijnrecht tegenover elkaar staan. Een voorbeeld van politieke polarisatie is de vorming van twee blokken van politieke partijen, met enerzijds een groep met een extreem tolerante houding ten aanzien van etnische integratie en anderzijds een groep met een extreem intolerante houding. We spreken van sociale polarisatie als een samenleving is opgedeeld in groepen burgers die bij bepaalde beleidsonderwerpen extreem tegengestelde posities innemen. Een hoge mate van polarisatie in de politiek bemoeilijkt de besluitvorming en brengt de stabiliteit van de politiek in gevaar. Een hoge mate van polarisatie in de samenleving vergroot kans op opstanden en sociale onrust (Engels & Smelser, 1973; Esteban & Ray, 1994).

De veronderstelde politieke en sociale polarisatie in Nederland is niet verwonderlijk gezien de grote veranderingen in de Nederlandse politiek in de afgelopen jaren. Kenmerkte de Nederlandse politiek zich tussen 1994 en 2002 nog door stabiliteit en een consensuspolitiek in de twee 'paarse' kabinetten (zonder de jarenlange gedoodverfde CDA erbij), vanaf 2002 brak juist een periode van instabiliteit aan. Politieke partijen stelden hun partijprogramma's veelvuldig bij en aan traditionele zetelverdelingen kwam abrupt een einde. De paarse coalitie verloor tezamen dertig zetels in 2002, terwijl de nieuwkomer Lijst Pim Fortuyn 26 zetels in de tweede kamer veroverde. De nieuwe coalitieformatie in 2002 (kabinet-Balkende I) hield slechts 86 dagen stand en bij de nieuwe verkiezingen in 2003 leek de traditionele zetelverdeling terug te keren. De PvdA herstelde zich van het grote verlies in 2002 en werd met 42 zetels de één na grootste partij, na het CDA. In dit kabinet nam D66 de plaats in van

de Lijst Pim Fortuyn, die achttien zetels verloor. In 2006 waren er echter opnieuw verkiezingen na de onverwachte val van kabinet-Balkenende II. Het resultaat van deze verkiezingen zorgde wederom voor een grote verschuiving in de zetelverdeling tussen de politieke partijen (Aarts e.a., 2007). De drie coalitiepartijen – CDA, VVD en D66 – en de PvdA verloren samen twintig zetels in het parlement, terwijl de nieuwe extreemrechtse partij (PVV) negen zetels veroverde.

In het huidige wetenschappelijk onderzoek naar polarisatie heerst de opvatting dat de traditionele consensuspolitiek, waarbij partijen streven naar eensgezindheid over het te voeren beleid, is vervuild voor een politiek van polarisatie, die gekenmerkt wordt door extremen en tegenstellingen (Aarts e.a., 2007; Pellikaan, 2002; Pennings, 2005). Tevens wordt verondersteld dat de samenleving in 2006 op verschillende beleidsdimensies is gepolariseerd (Aarts e.a., 2007). Er zijn echter geen bewijzen voor deze stellingnames. In huidige onderzoek ontbreekt het aan een systematische meting van de polarisatietrend in de Nederlandse politiek en samenleving. Het is daardoor onduidelijk of de politieke polarisatie is toegenomen en of er sprake is van polarisatie in de samenleving. In sommige onderzoeken richten onderzoekers zich voornamelijk op de oorzaken en gevolgen van polarisatie in Nederland, zonder het polarisatieniveau zelf te meten (Kleinnijenhuis, Oegema, De Ridder & Ruikrok, 1998; Lunshof, 2003; Pellikaan & Trappenburg, 2003; Wansink, 2004). Andere onderzoekers veronderstellen een toegenomen polarisatie op basis van de afstand tussen de positionering van politieke partijen. Er wordt ervan uitgegaan dat polarisatie toeneemt indien partijen verder van elkaar verwijderd raken, zonder dat daarbij het polarisatieniveau daadwerkelijk wordt gemeten (Aarts e.a., 2007; Pennings, 2005; Pellikaan, 2002; Van Holsteyn & Den Ridder, 2005). Zo concludeert Pellikaan (2002) op basis van de positionering van politieke partijen in de politieke ruimte dat de politiek in 2002 is gepolariseerd. Pennings (2005) beoordeelt de polarisatietrend in Nederland op basis van de afstanden tussen partijen op de linksrechts-schaal. Andere onderzoekers richten zich op positionering van het electoraat maar doen geen onderzoek naar polarisatie; bijvoorbeeld Adriaansen e.a. (2005), Michels (1993), Pennings & Keman, (2003) en Eisinga e.a. (1997). Deze onderzoekers richten zich op veranderingen in meningen over en voorkeuren in de samenleving voor diverse beleidsdimensies.

Slechts een enkele onderzoeker analyseert trends in de positionering van politieke partijen door de polarisatie tussen politieke partijen daadwerkelijk te berekenen (Achterberg, 2006). Achterberg meet de politieke polarisatie door gebruik te maken van de standaarddeviatie van de verschillen in de positionering van politieke partijen op de linksrechts-schaal. De standaarddeviatie is weliswaar een goede indicator voor de

mate van conflict, maar is onvolledig voor een indicatie van de mate van polarisatie. Polarisation wordt namelijk geïntensiveerd indien groepen die eenzelfde standpunt delen, samen een coalitie vormen tegen de andere groep(en). Polarisation is dus een combinatie van verwijdering tussen de positionering van groepen op een beleidsonderwerp en identificatie binnen groepen. Hoe groter de afstand tussen de posities van politieke partijen (of groepen burgers) op een beleidsonderwerp, hoe groter de politieke polarisation (of sociale polarisation). Dit mechanisme wordt versterkt door identificatie binnen een groep personen of partijen. De identificatie tussen personen of partijen neemt toe, indien het aantal personen of partijen dat eenzelfde voorkeurspositie deelt, toeneemt. Polarisation neemt sterk toe, indien meer personen of politieke partijen extreme posities innemen. Een maximale polarisation is zichtbaar, indien twee even grote groepen posities op een beleidsonderwerp innemen die lijnrecht tegenover elkaar staan. De relatieve afstand tussen elke beleidscoalitie en de relatieve omvang van de beleidscoalities zijn dus van belang voor een goede berekening van polarisation.

De standaarddeviatie berekent echter de relatieve afstand tussen groepen burgers of politieke partijen zonder daarbij rekening te houden met de identificatie binnen groepen. Juist de combinatie van identificatie en de afstand tussen groepen maken het verschil tussen enerzijds een conflict in politiek en samenleving, en anderzijds een polariserende politiek en samenleving (Duclos et al., 2006; Engels & Smelser, 1973; Esteban & Ray, 1994). De methoden die in huidig onderzoek worden gebruikt om de mate van polarisation te onderzoeken, geven dus meer een indicatie van de mate van conflict of verschillen tussen politieke partijen en groepen burgers in de samenleving dan van de mate van polarisation. Het blijft dus de vraag of polarisation wel zo sterk is toegenomen als wordt verondersteld.

Dit artikel levert op ten minste drie manieren een bijdrage aan onderzoek naar polarisation in Nederland. Ten eerste wordt in dit onderzoek de mate van polarisation berekend met de polarisatiemaat, zoals ontwikkeld door Esteban en Ray (1994). Door gebruik te maken van deze polarisatiemaat is het mogelijk zowel rekening te houden met de relatieve afstand tussen groepen als de identificatie binnen groepen.

Ten tweede wordt in deze bijdrage de polarisatietrend op het integratiebeleid zowel in de politiek als in de samenleving berekend. In het huidige onderzoek ontbreekt het tot dusver aan een dergelijke vergelijking. Er wordt vanuit gegaan dat polarisation in de politiek tevens polarisation in de samenleving betekent en vice versa. Dit is opmerkelijk, zeker gezien de vele Amerikaanse onderzoeken die aantonen dat de trends in politieke en sociale polarisation in de VS tegengesteld zijn (bijvoorbeeld Fiorina, 2005; Layman, Carsey & Horowitz, 2006; Lindaman & Haider-

Markel, 2002). Deze verschillen in polarisatietrends kunnen wijzen op een kloof tussen burger en politiek. Indien de verschillen in polarisatiegraad groter worden, zou dit kunnen duiden op een toenemende kloof tussen burger en politiek (Fiorina, 2005).

373

De derde bijdrage van dit onderzoek is de aandacht voor de theoretische verklaring voor trends en eventuele verschillen in sociale en politieke polarisatie. Modellen van politieke competitie en agenderingstheorieën benadrukken het effect van het electoraal belang van een beleidsonderwerp op de positionering van politieke partijen en op de opinie van burgers (o.a. Adams, Merrill & Groffman, 2005; Birkland, 1998; 2004; Cobb & Elder, 1971; Kingdon, 2003). Verwacht wordt dat een toename in het electoraal belang een positief effect heeft op de mate van politieke polarisatie (Adams 1997; Adams, Merrill & Groffman, 2005; Carmines & Layman, 1997; Carmines & Stimson, 1989; Lindaman & Haider-Markel, 2002) en een negatief effect heeft op de mate van sociale polarisatie (Birkland, 1998; 2004; Cobb & Elder, 1971; Kingdon, 2003).

2. Polarisatie

In dit onderzoek wordt gebruik gemaakt van de polarisatiemaat van Esteban en Ray (1994) om de sociale en politieke polarisatie te meten. De polarisatiemaat van Esteban en Ray combineert de mechanismen van identificatie en vervreemding door zowel de relatieve afstand tussen groepen als de relatieve grootte van de groepen mee te nemen in de berekening. Esteban en Ray duiden actoren die eenzelfde beleidspositie delen aan als een beleidscoalitie. Bij politieke polarisatie bestaan beleidscoalities uit politieke partijen die eenzelfde beleidsvoorkeur delen. Bij sociale polarisatie wordt een beleidscoalitie gevormd door burgers die dezelfde beleidsvoorkeur hebben. Coalities worden gevormd op basis van voorkeuren. Elke beleidscoalitie bestaat dus uit actoren die een gezamenlijke beleidspositie op de beleidsschaal (x_d) innemen. Een beleidscoalitie heeft de relatieve omvang (π_j) van alle beleidsactoren (i) die een positie innemen op de beleidsschaal. Esteban en Ray maken gebruik van de volgende formule voor de berekening van polarisatie:

$$P_{\alpha}(\pi, x) = K \sum_{c=1}^h \sum_{d=1}^h \pi_c^{1+\alpha} \pi_d |x_c - x_d|$$

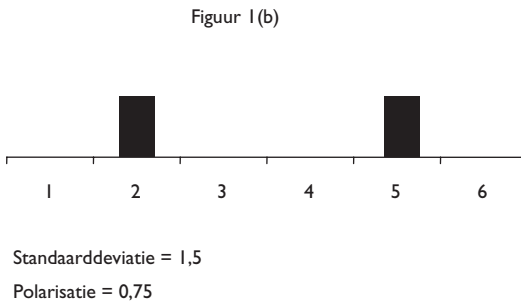
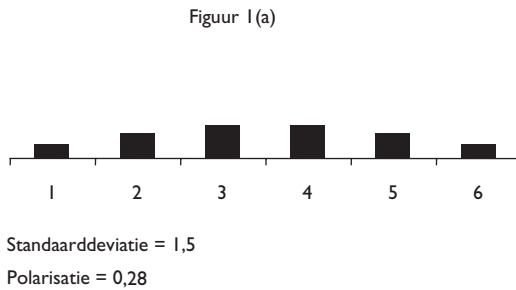
waarbij $0 \leq \pi_c \leq 1$, $0 \leq \pi_d \leq 1$; $K > 0$; $\alpha \in (0, \alpha^*]$, $\alpha^* \cong 1,6$

Legenda: P = polarisatie; α = factor voor identificatie; π = relatieve omvang van beleidscoalitie; x = positie op beleidsschaal; K = schalingsfactor; h = aantal beleidscoalities; c = beleidscoalitie c; d = beleidscoalitie d.

In deze formule wordt het effectieve antagonisme tussen groepen berekend. Met hun polarisatiemaat berekenen Esteban en Ray per beleidscoalitie de relatieve afstand tot elke andere beleidscoalitie. Ook wordt in hun berekening van polarisatie rekening gehouden met de relatieve omvang van de beleidscoalities. Parameter α controleert voor de polarisatiesensitiviteit van de polarisatiemaat en heeft in de standaardformule de waarde 1.6 (Esteban & Ray 1994: 834).

De polarisatiemaat van Esteban en Ray onderscheidt zich van de standaarddeviatie. Figuur 1 illustreert dit.

Figuur 1 Twee hypothetische verdelingen van beleidscoalities op een beleidsschaal

Figuur 1 geeft twee hypothetische frequentieverdelingen weer van de verdeling van posities van actoren op een beleidsschaal (zie ook Zhelyazkova, 2007). De hoogte van de kolom indiceert de omvang van de groep actoren die eenzelfde beleidspositie inneemt, bijvoorbeeld de positie 'tolerant ten aanzien van integratie'. Figuur 1a laat een verdeling zien waarbij actoren normaal verdeeld zijn over de beleidsschaal. In figuur 1b is een andere verdeling zichtbaar, waarbij de actoren zich opdelen in twee tegenovergestelde beleidscoalities. De distributie in figuur 1b is duidelijk meer gepolariseerd dan in figuur 1a. De verwijdering tussen de beleidscoalities is groter in figuur 1b dan in figuur 1a. Tevens is de identificatie binnen groepen in figuur 1b groter. Dit wordt weergegeven door de omvang van de beleidscoalities.

Op basis van de standaarddeviatie zou echter geconcludeerd kunnen worden dat de polarisatie in beide situaties even groot is. Ondanks de verschillen in de positionering en verdeling van de beleidscoalities, is de berekende standaarddeviatie in beide situaties gelijk. In hun polarisatiemaat nemen Esteban en Ray echter wel een verschil tussen deze verdelingen waar, met een meer dan drie keer zo grote polarisatiewaarde in figuur 1b als gevolg. Dit hypothetische voorbeeld laat zien dat het van cruciaal belang is om een specifieke maat voor polarisatie te gebruiken, die per beleidscoalitie de relatieve afstand tot elke andere beleidscoalitie berekent en tevens rekening houdt met de omvang van de beleidscoalities.

3. Politieke en sociale polarisatie: een theoretische verklaring

Electoraal belang

Een belangrijke verklaring voor een verandering in politieke en sociale polarisatie op een beleidsonderwerp is de verandering van het electoraal belang van dit beleidsonderwerp (Adams 1997; Adams, Merrill & Groffman, 2005; Birkland, 1998, 2004; Carmines & Layman, 1997; Carmines & Stimson, 1989; Cobb & Elder, 1971; Kingdon, 2003; Lindaman & Haider-Markel, 2002). Het electoraal belang van een beleidsonderwerp geeft aan hoe belangrijk de kiezer een beleidsonderwerp vindt. Indien burgers een onderwerp belangrijker vinden, is het electoraal belang van het onderwerp groter.

Het electoraal belang van een beleidsonderwerp kan toenemen indien zich een *invloedrijke gebeurtenis* (*focusing event*, Birkland, 1998) omtrent dit onderwerp voordoet die de tekortkomingen van het huidige beleid onder de aandacht van de politiek en burgers brengt. Een invloedrijke gebeurtenis kan politiek van aard zijn. Dit gebeurt bijvoorbeeld indien een politieke partij of politicus nieuwe beleidsvoorstellen propageert door de heersende ideeën van het huidige beleid te verwerpen en daarmee een debat over het huidige beleid veroorzaakt of versterkt (Kingdon, 2003: 174). Een invloedrijke gebeurtenis kan ook niet-politiek van aard zijn (Birkland, 1998, 2004; Cobb & Elder, 1971; Kingdon, 2003). Een invloedrijke gebeurtenis die niet politiek van aard is, is een gebeurtenis (i) die plotseling plaatsvindt, (ii) die ongebruikelijk en schokkend is, en (iii) waarbij de angst en mogelijkheid bestaat dat deze in de toekomst opnieuw kan gebeuren (Birkland 1998, 2004; Kingdon, 2003). Een invloedrijke gebeurtenis brengt de tekortkomingen van het huidige beleid op een schokkende manier onder de aandacht van de bevolking en verschuift hiermee de voorkeur voor de status quo naar het idee dat een beleidsverandering noodzakelijk is (Birkland, 1998, 2004). Het effect

van een invloedrijke gebeurtenis wordt nog versterkt indien de gebeurtenis wordt gevolgd door vergelijkbare invloedrijke gebeurtenissen (Kingdon, 2003: 98). In Nederland hebben we dit gezien met de moord op Pim Fortuyn in 2001 en later de moord op Theo van Gogh in 2004.

Een toename van het electoraal belang van een beleidsonderwerp heeft gevolgen voor de posities die politieke partijen innemen met betrekking tot een beleidsonderwerp. Indien een beleid belangrijker wordt voor kiezers, divergeert de optimale positie van politieke partijen naar extremere posities (Adams 1997; Adams, Merrill & Groffman, 2005; Carmines & Stimson, 1989; Lindaman & Haider-Markel, 2002). De reden is dat, op onderwerpen met een hoog electoraal belang, partijen stemmen kunnen winnen door een extreme positie in te nemen (Adams, Merrill & Groffman, 2005). Adams, Merrill III en Groffman (2005) tonen met behulp van computersimulaties aan dat indien het belang van een beleidsonderwerp toeneemt, de optimale beleidsposities van politieke partijen extremer zijn. Opvallend is dat de computersimulaties laten zien dat een toename in electoraal belang samengaat met lokale convergentie. Parallel aan de toenemende divergentie voegen de extreme partijen zich samen in beleidscoalities doordat ze dezelfde extreme positie innemen (Adams e.a., 2005: 56-57). In andere woorden: de standpunten van partijen verschillen sterker van elkaar, maar tegelijkertijd wordt de omvang van de afzonderlijke beleidscoalities groter, doordat partijen met overeenkomstige standpunten lokaal convergeren en zich dus samenvoegen. Een toename in het electoraal belang vergroot dus de heterogeniteit tussen groepen van partijen die zelf homogener worden. Het gevolg hiervan is dat politieke polarisatie op een onderwerp zal toenemen als het electoraal belang van dat onderwerp toeneemt.

In tegenstelling tot het positieve effect van electoraal belang op politieke polarisatie, lijkt een toename in het electoraal belang niet te leiden tot een toename in polarisatie van de samenleving. Integendeel, verwacht wordt dat een toename in het electoraal belang leidt tot een collectieve verandering van de publieke opinie (Kingdon, 2003: 146-149) met als gevolg een afname in sociale polarisatie. Het mechanisme dat deze verandering teweeg brengt, is te omschrijven als een sneeuwbaaleffect en werkt als volgt: het electoraal belang van een beleidsissue wordt versterkt door invloedrijke gebeurtenissen. Voordat deze gebeurtenissen hebben plaatsgevonden, zijn er ook kiezers die een voorkeur hebben voor behoud van het huidige beleid (de status quo). Deze invloedrijke gebeurtenissen benadrukken echter het gevaar van het huidige beleid, waardoor de balans van het debat verschuift naar een voorkeurspositie voor een verandering van het beleid. De kiezers die zich bevonden op de voorkeurspositie die gelijk was aan de status quo, zullen als gevolg van deze gebeurtenissen hun voorkeurspositie herzien. Dit is het gevolg

van de negatieve aandacht voor het huidige beleid. Verwacht wordt dat steeds meer kiezers hun positie zullen verschuiven in de richting van een verandering van het huidige beleid, waardoor deze negatieve aandacht alleen maar zal toenemen (Birkland, 1998). Dit sneeuwbaaleffect zal leiden tot een grotere overeenstemming in de samenleving wat betreft de voorkeurspositie ten aanzien van het probleem (Kingdon, 2003) en dus tot een collectieve verandering van de publieke opinie in de richting van de voorkeurspositie voor een verandering van het huidige beleid. Een voorbeeld hiervan zijn de aanslagen van 11 september in 2001. De groep burgers die anti-islamitische gedachten deelt, is hierdoor aanzienlijk groter geworden. Verwacht wordt dat invloedrijke gebeurtenissen de divergentie tussen groepen in de samenleving verkleinen. Het gevolg hiervan is dat de sociale polarisatie zal afnemen.

4. Onderzoeksdesign en data

De eerste stap bij de beschrijving en vergelijking van de trends in politieke en sociale polarisatie op het integratiebeleid in Nederland, is een analyse van de positieverdeling van de politieke partijen en de burgers op het integratiebeleid. Vervolgens worden de trends in politieke en sociale polarisatie berekend en vergeleken met trends in electoraal belang en de voorgevallen invloedrijke gebeurtenissen.

Om de polarisatietrend van politieke partijen en de samenleving te onderzoeken wordt gebruik gemaakt van partijprogramma's en data van het Nederlands Kiezers Onderzoek (NKO, 1994-2006). De polarisatietrend is berekend met behulp van de polarisatiemaat van Esteban & Ray (1994). Voor elk jaar is de polarisatie berekend door gebruik te maken van de posities van actoren. Voor sociale polarisatie zijn deze actoren de Nederlandse burgers en voor politieke polarisatie zijn deze actoren de politieke partijen. Indien actoren dezelfde voorkeur hebben voor een positie vormen zij samen een beleidscoalitie. De omvang van een beleidscoalitie wordt bepaald door het aantal actoren dat dezelfde positie deelt. Bij politieke polarisatie is de omvang van een beleidscoalitie gelijk aan het percentage zetels dat de politieke partijen van die beleidscoalitie gezamenlijk in de kamer hebben. Kleinere partijen hebben dus een kleiner effect op de mate van polarisatie dan grote partijen. Bij sociale polarisatie is de omvang van een beleidscoalitie gelijk aan het percentage burgers dat eenzelfde positie deelt.

Sociale polarisatie

De posities van de Nederlandse burgers op het integratiebeleid tussen 1994 en 2006 zijn geanalyseerd met behulp van het Nederlands Kiezers Onderzoek (NKO). Het NKO bevat de vraag: 'Mogen etnische minderheden

die in Nederland wonen hun eigen cultuur behouden?’ De zevenpunt antwoordschaal varieerde van (1) ‘allochtonen en etnische minderheden in Nederland moeten kunnen leven met behoud van alle gewoonten van de eigen cultuur’, tot en met (7) ‘allochtonen en etnische minderheden moeten zich volledig aanpassen aan de Nederlandse cultuur’.

Politieke polarisatie

De posities van de politieke partijen zijn bepaald door middel van een inhoudsanalyse van partijprogramma's van politieke partijen (Documentatie Centrum Politieke Partijen, 1994-2006).² Hierbij is een procedure gevolgd die gebaseerd is op de inhoudsanalyse van de Manifesto Research Group (Budge e.a., 2000; Klingemann e.a., 2006) en uiteindelijk vergeleken met een inhoudsanalyse op het integratiebeleid dat door de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR, 2007) is uitgevoerd. Het WRR rapport analyseert de visies van politieke partijen op de multiculturele samenleving en op de nationale identiteit, door middel van een inhoudsanalyse van partijprogramma's. In het WRR-rapport staan de verschuivingen tussen 1998 en 2006 centraal. In dit onderzoek worden de trends vanaf 1994 onderzocht.

In deze bijdrage zijn de partijprogramma's geanalyseerd op basis van diverse zoektermen. Deze zoektermen variëren per verkiezingsjaar. De reden hiervoor is dat de term die in de partijprogramma's gebruikt wordt om etnische minderheden aan te duiden per jaar verschilt. In 1994 werd voornamelijk gesproken over buitenlanders en immigranten, terwijl in 1998 gesproken werd over allochtonen. In 2002 en 2003 werd de term etnische minderheden gebruikt en in 2006 werden etnische minderheden veelal aangeduid als nieuwkomers. Binnen één verkiezingsperiode zijn de zoektermen identiek voor de verschillende politieke partijen. De posities van partijen zijn weergegeven op een zevenpunts schaal. De positie van een politieke partij is gebaseerd op drie aspecten: multiculturalisme, behoud van eigen cultuur en verantwoordelijkheid voor integratie. In de partijprogramma's gaven partijen aan positief dan wel negatief tegenover de multiculturele samenleving (multiculturalisme) te staan. Indien de partij de multiculturele samenleving als een verrijking zag, werd een +1 toegekend. Een -1 werd toegekend indien de partij de multiculturele samenleving als een gevaar of negatief aanduidde. De partij scoorde een nul, indien de partij een positief noch negatief standpunt innam op dit aspect. Hetzelfde geldt voor de andere twee aspecten. Indien een partij positief tegenover 'het behoud van eigen cultuur' stond, kreeg het de score +1. Een partij die tegen het behoud van eigen cultuur was, scoorde een -1. Tot slot het aspect 'verantwoordelijkheid voor integratie'. Indien een partij vond dat de verantwoordelijkheid voor integratie bij de etnische minderheden zelf ligt, werd een -1 toegekend.

Indien de integratie van de etnische minderheden gezien werd als een verantwoordelijkheid van de overheid, werd een +1 toegekend. Een score nul duidde op het standpunt dat zowel de overheid als de etnische minderheden verantwoordelijk zijn voor een goede integratie.

De posities van politieke partijen op het integratiebeleid zijn uitgezet op een zevenpunts schaal. De middenpositie is positie vier. Indien een partij negatief scoort op een aspect vershuift zijn positie in de richting van een negatievere waarde ten aanzien van het etnisch integratiebeleid. Indien een partij op alle drie de aspecten negatief scoort, dan heeft de partij positie zeven ($4 - (-1-1-1) = 7$). Indien een partij op alle aspecten neutraal scoort, dan is de positie een vier. Een positieve score op alle aspecten resulteert in positie één. In tabel 1 is het codeerschema van de inhoudsanalyse weergegeven.

De verschuivingen in standpunten per partij komen grotendeels overeen met de inhoudsanalyse van de WRR (2007). Zo geeft de WRR (2007) aan dat het CDA in 2002 haar positie ten aanzien van integratie sterk veranderd heeft, naar een meer neutrale en in 2006 zelfs minder tolerante positie (WRR, 2007: 41). Ook de verschuiving van de PvdA, zoals weergegeven in tabel 1, komt grotendeels overeen met de bevindingen van het WRR-rapport. Zo stelt de WRR (2007) dat de PvdA in 2006 minder tolerant is geworden, terwijl deze in 2002 de multiculturele samenleving nog als een verrijking zag (WRR, 2007: 43). De positionering van de VVD in deze bijdrage wijkt iets af van de verschuivingen zoals weergegeven in het WRR-rapport (WRR, 2007: 45). Dit is grotendeels te verklaren uit de nadruk op nationalistische ideeën in het WRR-rapport, terwijl het belang van de Nederlandse cultuur niet is meegenomen in de inhoudsanalyse in deze bijdrage. De positionering van GroenLinks komt grotendeels overeen met het WRR-rapport en ook de stabiele positionering van de SP strookt met de bevindingen van het WRR-rapport (WRR, 2007: 46-47). De extreme posities van de PVV en Lijst Pim Fortuyn worden eveneens in het WRR-rapport gevonden (WRR, 2007: 47).

Electoraal belang

Het NKO is ook gebruikt om het electoraal belang van het integratiebeleid tussen 1994 en 2006 te analyseren. In het NKO is aan respondenten gevraagd wat zij de belangrijkste problemen in Nederland vinden. Het electoraal belang is vervolgens berekend als het percentage van de respondenten dat 'etnische integratie' in de top vijf van belangrijkste problemen noemde.

Invloedrijke gebeurtenissen

De invloedrijke gebeurtenissen die betrekking hebben op het integratiebeleid zijn geoperationaliseerd met behulp van de definiëring van een

Tabel 1 Codering van de politieke partijen op het integratiebeleid tussen 1994 en 2006 (bron: Partijprogramma's van alle Nederlandse partijen tussen 1994 en 2006)

	1994			1998			2002			2003			2006		
	m	c	i	Positie	m	c	i	Positie	m	c	i	Positie	m	c	i
CDA	+1	+1	+1	1	+1	+1	0	2	0	+1	-1	4	-1	0	0
PvdA	0	+1	0	3	0	0	+1	3	+1	0	+1	2	0	0	0
VVD	-1	0	0	5	0	0	-1	5	0	-1	-1	6	-1	0	-1
D66	0	0	0	4	+1	+1	-1	3	0	0	0	4	0	0	+1
Groen Links	0	+1	+1	2	0	+1	0	3	+1	+1	0	2	0	0	0
SP	0	-1	+1	4	0	0	0	4	0	0	0	4	0	0	0
SGP	-1	-1	0	6	-1	-1	-1	7	-1	-1	-1	7	0	-1	-1
RPF	-1	+1	0	4	0	-1	0	5							
GPV	0	-1	0	5	0	-1	-1	6							
CD	-1	-1	-1	7											
CU									-1	0	0	5	0	+1	0
LN									0	-1	0	5			
LPF									0	-1	-1	6	-1	-1	-1
PVV													-1	-1	-1
Pvd													0	0	0

Scores van partijen op drie indicatoren: (m) *multiculturalisme*; (c) behoud van eigen *cultuur*; (i) verantwoordelijkheid voor *integratie*. Positie score = 4 – (m + c + i). Coderingwoorden: 'minderheden', 'allochtoon', 'multiculturalisme', 'assimilatie', 'pluriform', 'multi-etnisch', immigrant, 'vreemdeling', 'identiteit', 'nieuwkomer', 'aanpassen', 'cultuur behoud'.

invloedrijke gebeurtenis zoals weergegeven op pagina zeven van deze bijdrage. Daarnaast is gebruik gemaakt van 'Het bronnenonderzoek integratiebeleid' van het Verwey-Jonker instituut, waarin belangrijke ontwikkelingen en gebeurtenissen in het integratiebeleid tussen 1970 tot aan 2002 beschreven worden. Ook het artikel van Birkland (2004) over de aanslagen van 11 september en het boek over de opkomst van Fortuyn door Wansink (2004) zijn gebruikt om de invloedrijke gebeurtenissen omtrent het integratiebeleid te operationaliseren. Vervolgens is de definitie van Birkland (1998) en Kingdon (2003) als criterium gebruikt om te bepalen of de gebeurtenissen daadwerkelijk aangeduid kunnen worden als invloedrijke gebeurtenissen. De gebeurtenissen na 2004 zijn enkel gebaseerd op de definitie van Birkland (1998) en Kingdon (2003). Er zijn in totaal zeven invloedrijke gebeurtenissen geselecteerd die betrekking hadden op het integratiebeleid.

Het eerste event is de Luzern-rede van Frits Bolkestein in 1990, waarin hij stelde dat de islam niet verenigbaar is met de westerse liberale waarden. Hij betoogde onder meer dat migranten zich moeten aanpassen aan de Nederlandse cultuur. Bolkestein was de eerste die stelde dat het motto 'integratie met behoud van eigen identiteit' opgegeven zou moeten worden. Met deze uitspraken bekritiseerde hij het huidige beleid, waarin het behoud van de eigen cultuur door etnische minderheden juist centraal stond (Verwey-Jonker, 2003: 37-41).

In 2000 werd het integratiebeleid opnieuw bekritiseerd, ditmaal door Paul Scheffer in de publicatie van het artikel 'Het multiculturele drama', waarin hij de problemen met het huidige integratiebeleid in Nederland benadrukte (Verwey-Jonker, 2003: 54-55). Deze gebeurtenis is aan te duiden als een invloedrijke gebeurtenis waarbij Scheffer met name kritiek had op het beleid dat de mogelijkheid bood tot behoud van de eigen cultuur door etnische minderheden die in Nederland wonen. De agendering van het multiculturele drama veroorzaakte een scala aan debatten in de maatschappij en in de politiek. Hierdoor verschoof de status quo van een tolerante houding naar een intolerantere houding ten aanzien van behoud van de eigen cultuur door etnische minderheden (Verwey-Jonker, 2003: 54-55).

De terroristische aanslagen van 11 september 2001 zijn overduidelijk een hele invloedrijke gebeurtenis: over de hele wereld hebben deze aanslagen op het World Trade Center het gedachtegoed van mensen veranderd (Birkland, 2004: 182). Deze confrontatie met terroristische aanslagen door moslimfundamentalisten veranderde de ideeën over etnische integratie in het algemeen en de integratie van moslims in het bijzonder. Er ontstond een voorkeur voor een strikter en intoleranter beleid ten aanzien van het behoud van de eigen cultuur door etnische minderheden, uit angst voor opnieuw een gevaarlijke gebeurtenis (Birkland, 2004; Verwey-Jonker, 2003: 56).

Een vierde invloedrijke gebeurtenis is de opkomst van Pim Fortuyn in 2001. Pim Fortuyn versterkte eveneens de intolerante houding ten aanzien van etnische integratie. Fortuyn proclameerde herhaaldelijk dat het huidige integratiebeleid een complete mislukking was en benadrukte het belang van een strikter integratiebeleid (Wansink, 2004).

De vijfde invloedrijke gebeurtenis is de moord op Pim Fortuyn. Negen dagen voor de parlementsverkiezingen in 2002 werd Fortuyn doodgeschoten. Na de moord op Fortuyn ontstonden felle discussies, onder andere over de vrijheid van meningsuiting en over het verband tussen de moord en zijn extreme standpunt in het integratiedebat (Wansink, 2004).

De zesde invloedrijke gebeurtenis vond plaats in januari 2004, toen de commissie-Blok een rapport presenteerde waarin het Nederlandse integratiebeleid werd geëvalueerd. De commissie concludeerde dat het huidige integratiebeleid had gefaald. Daarbij beschuldigde de commissie de regering ervan dat zij onvoldoende aandacht had gegeven aan adviezen van de WRR en bovendien het belang van het integratiebeleid onderschatte. De publicatie van het rapport van de commissie-Blok veroorzaakte diverse debatten in politiek en samenleving en deed de zorg over het huidige integratiebeleid toenemen.

De zevende invloedrijke gebeurtenis is de moord op regisseur, columnist en opiniemaker Theo van Gogh. Van Gogh werd op 2 november 2004 vermoord door een moslimfundamentalist. Dit veroorzaakte veel opschudding in heel Nederland en leidde tot veel protesten tegen moslims. Zo werden diverse moslimscholen in brand gestoken naar aanleiding van deze moord.

5. Resultaten

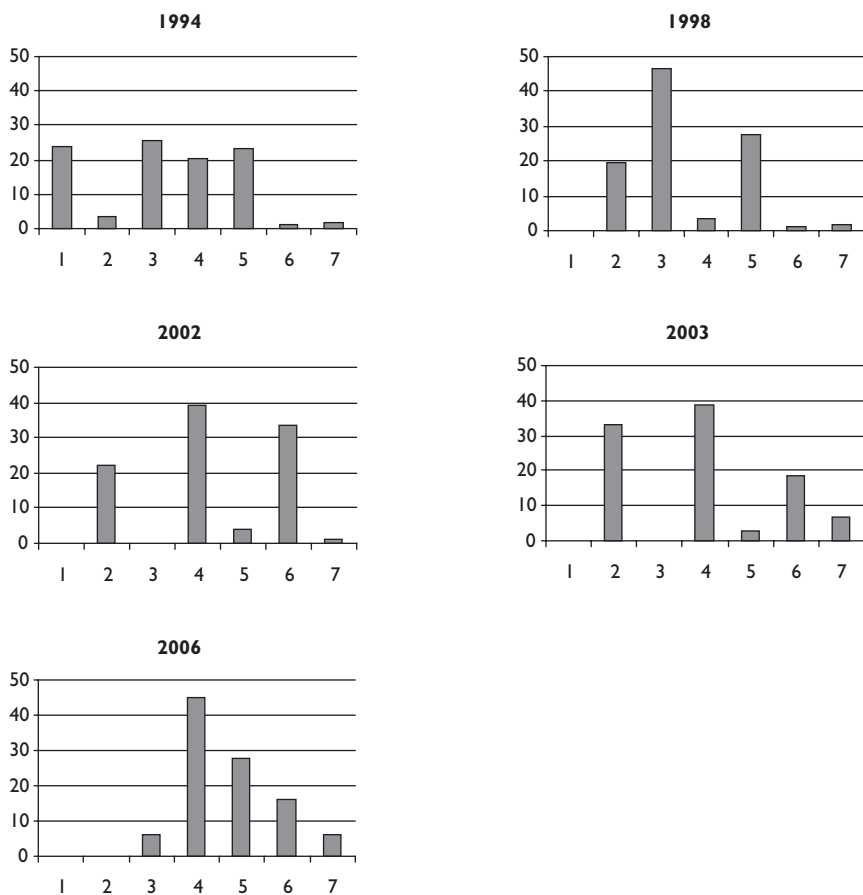
De eerste stap bij de beschrijving en vergelijking van de trends in politieke en sociale polarisatie op het integratiebeleid in Nederland, is een analyse van de positieverdeling van de politieke partijen en de burgers op het integratiebeleid. Vervolgens worden de trends in politieke en sociale polarisatie besproken en vergeleken met trends in electoraal belang en de voorgevallen invloedrijke gebeurtenissen.

Positionering van de Nederlandse politieke partijen

Figuur 2 geeft een overzicht van de positieverdeling van de Nederlandse politiek op het integratiebeleid tussen 1994 en 2006. Op de horizontale as is de beleidsschaal van het integratiebeleid weergegeven. Positie één geeft een tolerante positie weer en positie zeven een intolerante positie ten aanzien van integratie. De hoogte van de kolommen is een weergave van de omvang van de groep politieke partijen die dezelfde positie deelt.

Figuur 2 Gewogen verdeling van posities van politieke partijen op het integratiebeleid per jaar (bron: partijprogramma's 1994-2006). Positie 1: tolerant; Positie 7: intolerant.

383

We zien dat in 1994 de Nederlandse politiek op het integratiebeleid verdeeld was in zeven verschillende coalities. Het CDA en GroenLinks bezetten de meer tolerante kant van het spectrum op positie één en twee. De PvdA is gepositioneerd op positie drie. D66 en de SP delen de middenpositie. De VVD en het GPV vormen samen een coalitie op positie vijf. Aan de intolerante kant van het spectrum bevinden zich twee kleine partijen: de CD (positie zeven) en de SGP (positie zes).

Tussen 1994 en 1998 zijn de tolerante partijen iets geconvergeerd naar de middenpositie: het CDA verschoof naar positie twee en GroenLinks verschoof samen met de PvdA en D66 naar de derde positie. De middenpositie werd opnieuw bezet door de SP. De VVD en de RPF deelden samen positie vier. De extreem intolerante CD verdween uit de poli-

tieke arena, waardoor de extreem intolerante kant van het spectrum slechts door de kleine SGP werd bezet.

Tussen 1998 en 2003 is de positionering van de politieke partijen aanzienlijk veranderd. We zien dat in 2002 drie grote coalities zijn gevormd op positie twee, vier en zes. Deze coalities vertegenwoordigen samen 92 procent van de stemmen. Deze verschuiving is mede te begrijpen in het licht van de opkomst van Pim Fortuyn. De LPF vormde in 2002 samen met de VVD een grote coalitie op de intolerante positie (positie zes). Tegelijkertijd vormde zich een coalitie van de PvdA en GroenLinks aan de tolerante kant van het spectrum. De coalitie op de middenpositie werd aangevoerd door het CDA.

In 2003 zien we opnieuw een verandering in de politieke arena. Deze verandering is vooral te wijten aan de veranderingen in de zetelverdeling tussen de PvdA, de VVD en de LPF: de meer tolerante partijen (PvdA en GroenLinks) wonnen veel zetels in het parlement, en de radicale partij van Fortuyn verloor bijna al haar zetels.

In 2006 namen de voorheen tolerante partijen, zoals GroenLinks en de PvdA, een minder tolerante positie in en verschoven naar de middenpositie. Het CDA, dat in 1994 nog de tolerantste partij was, verschoof in 2006 naar positie vijf. De VVD hield vast aan de eerder ingenomen intolerante positie. De opkomst van de PVV zorgde ervoor dat de extreem intolerante kant van het spectrum opnieuw bezet werd door een grote partij.

Positionering van de Nederlandse samenleving

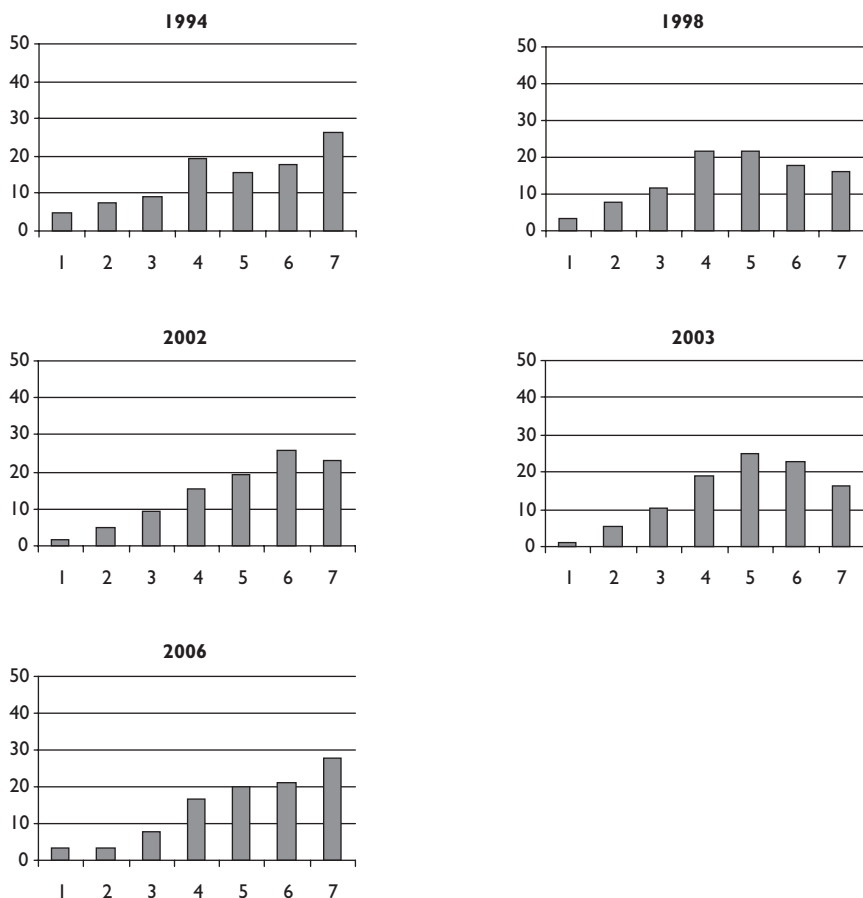
Figuur 3 geeft een overzicht van de verdeling van de burgers op het integratiebeleid tussen 1994 en 2006. Op de horizontale as is de beleidschaal op het integratiebeleid weergegeven, waarbij positie één een tolerante positie en positie zeven een intolerante positie ten aanzien van integratie weergeeft. De hoogte van de kolommen geeft de relatieve omvang van de groep burgers weer in percentages.

Figuur 3 laat zien dat de positionering van de Nederlandse burger tussen 1994 en 2006 op het integratiebeleid scheef verdeeld is, waarbij vooral de intolerante posities door grote percentages burgers bezet zijn. Tussen de verkiezingen zijn slechts kleine verschuivingen zichtbaar: In 1998 is het percentage van de burgers die intolerant zijn kleiner dan in andere jaren, en in 2002 en 2003 neemt het percentage burgers dat tolerant is af. Dit onderstreept de bevindingen van eerder onderzoek, dat de Nederlandse burger zich stabiel heeft gepositioneerd over de afgelopen jaren (Adriaansen, Van der Brug & Van Spanje, 2005; Van Holsteyn & Den Ridder, 2005: 226-8; Van Wijnen, 2000: 145: 239).

Het verschil tussen de intolerante positionering van de Nederlandse burger en de positionering van de Nederlandse politiek met name in 1994 en 1998 is opvallend. Terwijl de burgers aan de meer intolerante

Figuur 3 Gewogen verdeling van posities van Nederlandse burgers op het integratiebeleid. (bron: NKO 1994-2006, full sample). Positie 1: tolerant; Positie 7: intolerant

385

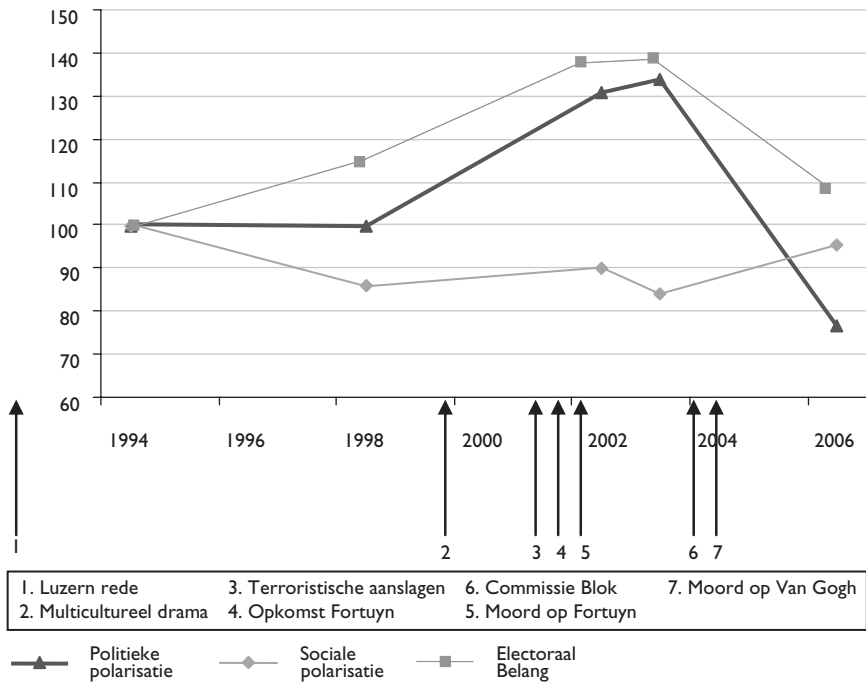

kant van het spectrum zijn geconcentreerd, is de politiek voornamelijk aan de tolerante kant en rond de middenpositie van de beleidsschaal gepositioneerd. Pas in 2006 vertoont de verdeling van de politieke partijen op het integratiebeleid meer overeenkomst met de positionering van de Nederlandse samenleving, doordat vrijwel alle politieke partijen een intolerantere positie op het integratiebeleid innemen.

Trends in electoraal belang en politieke en sociale polarisatie

Figuur 4 geeft een overzicht van de trends in electoraal belang en politieke en sociale polarisatie op het integratiebeleid in Nederland. Alle waarden zijn gestandaardiseerd ten opzichte van 1994, waarbij de verticale as de procentuele verandering weergeeft.

Figuur 4 Trends in electoraal belang en sociale en politieke polarisatie op het Nederlandse integratiebeleid: 1924-2006

De trends in politieke en sociale polarisatie op het integratiebeleid verschillen sterk van elkaar. De politieke polarisatie is stabiel tussen 1994 en 1998, en vertoont daarna een sterke stijging van 30 procent tussen 1998 en 2003. Tussen 2003 en 2006 daalt de politieke polarisatie met 55 procent tot onder de waarde van de politieke polarisatie in 1994. De sociale polarisatie vertoont echter een vlakke trend met slechts enkele fluctuaties. De enige overeenkomst tussen politieke en sociale polarisatie op het integratiebeleid is de stijging tussen 1998 en 2002. De trends tussen 1998 en 2002 verschillen echter aanzienlijk in omvang. Deze bevindingen zijn in overeenstemming met de verwachtingen op basis van de Amerikaanse literatuur, waarbij eveneens wordt gewezen op een toenevende politieke polarisatie in Amerika en een stabiele sociale polarisatie (Fiorina, 2005; Layman et al., 2006; Lindaman & Haider-Markel, 2002).

Opvallend is bovendien de trend in het electoraal belang van het integratiebeleid. Vanaf 1994 stijgt het electoraal belang van het integratiebeleid al licht, tot een waarde van 17 procent. Dit zou het gevolg kunnen zijn van de Luzern-rede van Bolkestein. Tussen 1998 en 2002 stijgt het belang opnieuw, tot een topwaarde van bijna 40 procent. Op basis van de invloedrijke gebeurtenissen tussen 1998 en 2002 is deze stijging

niet verrassend (Birkland, 1998; Kingdon, 2003). In 2006 zien we echter een daling in het electoraal belang van het integratiebeleid, ondanks de invloedrijke gebeurtenissen omtrent het integratiebeleid in 2004: de moord op Theo van Gogh en de publicatie van de commissie-Blok. De trend in electoraal belang en invloedrijke gebeurtenissen rondom het integratiebeleid komen dus slechts gedeeltelijk overeen.

Op basis van modellen van politieke competitie wordt verwacht dat politieke polarisatie toeneemt als het electoraal belang toeneemt (Adams 1997; Adams et al., 2005; Carmines & Stimson, 1989; Lindaman & Haider-Markel, 2002). De resultaten ondersteunen deze verwachting. De overeenkomst in de mate van de stijging en daling in de politieke polarisatietrend en de trend in het electoraal belang is zeer sterk. Tussen 1998 en 2002 stijgen zowel de politieke polarisatie als het electoraal belang sterk en tussen 2002 en 2003 vertonen beide trends een lichte stijging. Na 2003 neemt zowel de politieke polarisatie als het electoraal belang sterk af.

De trends in sociale polarisatie en het electoraal belang zijn, zoals voorspeld, meestal tegengesteld. Er werd verwacht dat indien het electoraal belang van een onderwerp toeneemt, de sociale polarisatie zou afnemen. Tussen 1994 en 1998 neemt de sociale polarisatie inderdaad af, terwijl het electoraal belang toeneemt. Tussen 1998 en 2002 nemen beide toe. Sociale polarisatie neemt echter slechts met enkele procenten toe, terwijl het electoraal belang met ruim 20 procent stijgt. Tussen 2002 en 2003 neemt de sociale polarisatie op het integratiebeleid licht af, terwijl het electoraal belang licht toeneemt. Tussen 2003 en 2006 zijn opnieuw tegengestelde trends zichtbaar: sociale polarisatie neemt toe, terwijl het electoraal belang afneemt. De stijging en daling in trends in sociale polarisatie zijn echter veel zwakker dan in het electoraal belang. Op basis van deze resultaten lijkt het alsof de effecten van het electoraal belang op politieke polarisatie sterker zijn dan op de trend in sociale polarisatie.

6. Conclusie

In dit artikel zijn de trends in politieke en sociale polarisatie op het integratiebeleid in Nederland onderzocht door gebruik te maken van de polarisatiemaat van Esteban en Ray (1994). Vervolgens zijn de polarisatietrends vergeleken met de trend in het electoraal belang en met de invloedrijke gebeurtenissen die hebben plaatsgevonden.

De eerste conclusie van deze bijdrage is dat de polarisatietrends op het integratiebeleid in de Nederlandse politiek en in de samenleving zeer verschillend zijn. Sociale polarisatie op het integratiebeleid vertoont een vlakke trend, terwijl politieke polarisatie onderhevig is aan sterke schommelingen. Sociale polarisatie op het integratiebeleid ver-

toont slechts een lichte stijging en daling tussen de verkiezingen en neemt tussen 1994 en 2003 met 15 procent af, en stijgt in 2006 met slechts 10 procent. Politieke polarisatie, daarentegen, vertoont tussen 1994 en 2003 een sterke toename van 35 procent, terwijl in 2006 de politieke polarisatie met ruim 50 procent is gedaald.

Een tweede conclusie is, dat de politieke polarisatie op het integratiebeleid in 2006 is afgenomen vergeleken met 1994, 2002 en 2003. Deze bevinding staat haaks op de bevindingen van eerder onderzoek, waarin gesteld wordt dat politieke polarisatie in 2006 in Nederland opnieuw hoog was of zelfs toegenomen zou zijn op diverse beleidsdimensies, waaronder het integratiebeleid (Aarts e.a., 2007; Achterberg, 2006; Adriaansen e.a., 2005; Pennings, 2005; Van Holsteyn & Den Ridder, 2005). Een belangrijke verklaring voor deze verschillende bevindingen zijn de gebruikte onderzoeksmethoden. Het ontbreekt in eerder onderzoek aan een systematische meting van de polarisatietrends in de Nederlandse politiek en samenleving. Slechts een enkel onderzoek analyseert trends in de positionering van politieke partijen door de polarisatie tussen politieke partijen daadwerkelijk te berekenen met behulp van de standaarddeviatie (Achterberg, 2006). Zoals betoogd in dit artikel, is de standaarddeviatie echter niet afdoende voor een indicatie van de mate van polarisatie. Door gebruik te maken van een specifieke polarisatiemaat, zoals ontwikkeld door Esteban en Ray (1994), is het mogelijk om de trend in sociale en politieke polarisatie gedetailleerd te berekenen en tevens rekening te houden met de relatieve afstand tussen groepen als de identificatie binnen groepen.

De trend in sociale polarisatie verschilt aanzienlijk van de trend in politieke polarisatie. Deze bevinding komt overeen met Amerikaans onderzoek naar de polarisatietrends in Amerika, waarbij gesteld wordt dat de verschillen in polarisatietrend duiden op een groeiende kloof tussen burger en politiek (Fiorina, 2005; Layman et al., 2006; Lindaman & Haider-Markel, 2002). De verschillen in politieke en sociale polarisatietrends op het Nederlandse integratiebeleid zouden eveneens kunnen duiden op een kloof tussen burger en politiek, die met name tussen 1994 en 2003 zichtbaar is. Na 2006 zien we echter dat de standpunten van de burgers sterker gepolariseerd worden, terwijl de positionering van politieke partijen minder gepolariseerd raakt. Dit zou kunnen duiden op een vermindering van de kloof tussen burger en politiek. De politieke partijen lijken echter na 2006 opnieuw te polariseren door de toename in het aantal zetels voor de PVV van Geert Wilders. Door de verwachte veranderingen in zetelverdelingen wordt de vervreemding tussen de partijen (of in dit geval tussen de PVV en de andere partijen) niet groter. Wel wordt verwacht dat de omvang van een partij met een extreme positie (de PVV) toeneemt. Dit zou kunnen leiden tot een toename in politieke

polarisatie. Indien de sociale polarisatie na 2006 een overeenkomstige vlakke, stabiele trend vertoont, zou dit betekenen dat de kloof tussen burger en maatschappij na 2006 opnieuw toe zou nemen.

Een derde conclusie van dit onderzoek is dat de trends in politieke polarisatie en het electoraal belang van etnische integratie op een soortgelijke manier ontwikkelen, met name tussen 1998 en 2006. Dit in tegenstelling tot de trends in sociale polarisatie en het electoraal belang. Deze ontwikkelen voornamelijk tegengesteld: het electoraal belang neemt toe en tegelijkertijd neemt sociale polarisatie af en vice versa. Deze resultaten ondersteunen inzichten uit recente modellen van politieke competitie en agenderingstheorieën (Adams 1997; Adams, Merrill & Groffman, 2005; Birkland, 1998, 2004; Carmines & Layman, 1997; Carmines & Stimson, 1989; Cobb & Elder, 1971; Kingdon, 2003; Lindaman & Haider-Markel, 2002). Deze modellen stellen dat een toename in electoraal belang leidt tot divergentie en lokale convergentie in de positionering van politieke partijen. Deze divergentie en lokale convergentie leiden tot een toename in politieke polarisatie. Tevens veronderstellen deze modellen dat een toename in het electoraal belang samengaat met een grotere overeenstemming in de samenleving, wat een afname in sociale polarisatie tot gevolg heeft.

Tot slot blijkt er een overlap tussen de invloedrijke gebeurtenissen en de trend in het electoraal belang. Tussen 1990 en 2006 zijn diverse invloedrijke gebeurtenissen voorgevallen, die gerelateerd zijn aan het integratiebeleid. Het electoraal belang van het integratiebeleid stijgt vanaf 1994, tot aan een topwaarde in 2002 en 2003. In 2006 zien we, ondanks de moord op Theo van Gogh en de presentatie van het onderzoeksrapport van de commissie Blok in 2004, een daling in het electoraal belang van het integratiebeleid. Op basis van agenderingstheorieën werd een positief verband verwacht tussen invloedrijke gebeurtenissen en het electoraal belang van een beleidsonderwerp (Birkland, 1998, 2004; Cobb & Elder, 1971; Kingdon, 2003). Tussen 1994 en 2003 zien we inderdaad een sterke overlap tussen de invloedrijke gebeurtenissen en de trend in het electoraal belang. In 2006 daalt het electoraal belang echter ondanks de invloedrijke gebeurtenissen in 2004. Op basis van onze bevindingen kunnen dus geen harde conclusies worden getrokken over de effecten van invloedrijke gebeurtenissen op het electoraal belang.

Zoals elke studie heeft ook de huidige studie beperkingen die volgen uit de reikwijdte van het onderzoek en de beschikbare data. Zo zijn de analyses beperkt tot één beleid: het integratiebeleid. Hierdoor zijn de conclusies beperkt tot deze specifieke context. Een andere beperking is het ontbreken van conclusies over statistische verbanden en harde conclusies over de effecten van invloedrijke gebeurtenissen en het electoraal belang. Ondanks dat de kwalitatieve vergelijking van trends een pas-

sende methode is voor de beschikbare data, beperkt dit de mogelijkheid tot conclusies over verbanden en effecten. De uitdaging voor toekomstig onderzoek is om meer soorten beleid te betrekken in de analyse en bij voorkeur ook meer landen te vergelijken. Dit laatste is echter lastig door de beperkte data die beschikbaar zijn over de posities van alle partijen. Een vergelijkende casestudy zou een mogelijke eerste stap kunnen zijn.

Noten

1. Annemarije Oosterwaal is als promovenda verbonden aan het Departement Sociologie, van de Faculteit Sociale Wetenschappen aan de Universiteit Utrecht. De auteur is eveneens verbonden aan het Interuniversity Center for Social Science Theory and Methodology (ICS). De auteur dankt René Torenvlied, Tanja van der Lippe en Vincent Buskens voor hun adviezen en opmerkingen op een eerdere versie van dit artikel. Dit onderzoek wordt ondersteund door de Europese Commissie DG Research Sixth Framework Programme, Polarization and Conflict project CIT-2-CT-2004-50604 en het VIDI programma van de Nederlandse organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO), 452-06-001.
2. Een alternatieve methode is om de data van de Manifesto Research Group (MRG) (Budge e.a., 2000; Klingemann e.a., 2006) te gebruiken. Deze data bevatten echter alleen informatie over de posities van de grootste Nederlandse partijen. Voor het berekenen van de polarisatiemaat is informatie over alle partijen noodzakelijk. Bovendien zijn deze data gebaseerd op één item, waardoor de betrouwbaarheid gering is. Zo bevat de data van de MRG een gemiddelde score voor de LPF op het integratiebeleid, wat aangeeft dat de LPF een middenpositie op het integratiebeleid inneemt. Tevens bevat de data een extreem intolerante score voor Groen Links, dat duidt op een extreem intolerante positionering van Groen Links.

Literatuur

- Aarts, K, Kolk, H. van der & Rosema, M. (2007). *Een verdeeld electoraat: De tweede kamerverkiezingen van 2006*. Utrecht: Spectrum
- Aarts, K. (2008). Tevredenheid kabinet is het laagst in 37 jaar. *EenVandaag*, Hilversum.
- Achterberg, P.H.J. (2006). Het einde van links en rechts: realiteit of populaire mythe? *Mens & Maatschappij*, 81:1, 51-63.
- Adams, J. (1997). Abortion: Evidence of an issue evolution. *American Journal of Political Science*, 41:3, 718-737.
- Adams, J.F., Merrill III, S. & Grofman, B. (2005). *A unified theory of party competition: A cross-national analysis integrating spatial and behavioral factors*. New York: Cambridge University Press.
- Adriaansen, M., Burg, W. van der & Spanje, J. van (2005). De kiezer op drift? In K. Brants, & P. van Praag (red.), *Politiek en media in verwarring: De verkiezingscampagnes in het lange jaar 2002* (pp. 218-43). Amsterdam: Het Spinhuis.

- Birkland, T.A. (1998). Focusing events, mobilization, and agenda setting. *Journal of Public Policy*, 18:1, 53-74.
- Birkland, T.A. (2004). The world changed today: Agenda-setting and policy change in the wake of the September 11 terrorist attacks. *Review of Policy Research*, 21:2, 179-199.
- Bovens, M. & Wille, A. (2006). Waar bleef het vertrouwen in de overheid? *Bestuurskunde*, 4, 50-64.
- Budge, I, Klingemann, H., Volkens, A., Bara, J. & Tanenbaum, A. (2000). *Mapping policy preferences: Estimates for parties, electors, and governments 1945-1998*. Oxford: Oxford University Press.
- Carmines, E. G. & Layman, G.C. (1997). Issue evolution in postwar American politics: Old certainties and fresh tensions. In B. E. Shafer (red.), *Present discontents: American politics in the very late twentieth century* (pp. 89-134). Chatham, NJ: Chatham House.
- Carmines, E.G. & J.A. Stimson (1989). *Issue evolution: Race and the transformation of american politics*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Cobb, R.W., & Elder, C.D. (1971). The politics of agenda-building: An alternative perspective for modern democratic theory. *The Journal of Politics*, 33:4, 892-915.
- Duclos, J., Esteban, J.M. & Ray, D. (2004). Polarization: Concepts, measurement, estimation. *Econometrica*, 72:6, 1737-72.
- Eisinga, R., Franses, P.H. & Ooms, M. 1997. *Convergence and persistence of left-right political orientations in the Netherlands 1978-1995*. Rotterdam: Econometric Institute
- Engels, F., & Smelser, N.J. (1973). *Karl Marx on society and social change*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Esteban, J. & Ray, D. (1994). On the measurement of polarization. *Econometrica*, 62:4, 819-851.
- Fiorina, M.P. (2005). *Culture war? The myth of a polarized America*. New York: Pearson/Longman.
- Halsema, F. & Snels, B. (2005). Nu waakt links over vrijheid, *De Volkskrant*, 10, 20-21.
- Holsteyn, J.J.M. van & Ridder, J. den (2005). *Alles blijft anders: Nederlandse kiezers en verkiezingen in het begin van de 21^e Eeuw*. Amsterdam: Aksant.
- Kersbergen, K. van & Krouwel, A. (2008). A double-edged sword! The Dutch centre-right and the 'foreigners issue'. *Journal of European Public Policy*, 15:3, 398-414.
- Kingdon, J.W. (2003). *Agenda's, alternatives and public policies*. United States: Longman Publishers.
- Kleinnijenhuis, J., Oegema, D., Ridder, J.A. de, Ruigrok, N. (1998). *Paarse polarisatie*. Alphen aan den Rijn: Samson
- Klingemann, H., Volkens, A., Bara, J., Budge, I. & McDonald, M. (2006). *Mapping policy preferences-II. Estimates for parties, electors, and governments*

in eastern Europe, European union and OECD 1990-2003. Oxford: Oxford University Press.

392

Layman, C.G., Carsey, T.M. & Horowitz, J.M. (2006). Party polarization in American politics. *Annual Review of Political Science*, 9, 83-110.

Lindaman, K. & Haider-Markel, D.P. (2002). Issue Evolution, political parties, and the culture wars. *Political Research Quarterly* 55: 1, 91-110.

Lunshof, K. (2003). *Van polderen tot polariseren*. Amsterdam: Bert Bakker.

Michels, A.M.B. (1993). *Nederlandse politieke partijen en hun kiezers (1970-1989)*, Enschede.

Pellikaan, H. (2002). Partijen in een politieke ruimte. In G. Voerman (red.), *DNPP Jaarboek* (pp. 206-20). Groningen: DNPP.

Pellikaan, H. & Trappenburg, M. (2003). *Politiek in de multiculturele samenleving*. Amsterdam: Boom.

Pennings, P. & Keman, H. (2003). The Dutch parliamentary elections in 2002 and 2003: The rise and decline of the Fortuyn movement. *Acta Politica*, 38:1, 51-68.

Pennings, P. (2005). Parties, voters and policy priorities in the Netherlands 1971-2002. *Party Politics*, 11:1, 22-45.

Torenvlied, R. & Haarhuis, C.M. (2008). Polarization, fractionalization, and policy reform: Anti-corruption policymaking in seven sub-Saharan African countries. *Journal of Peace Research*, 45:2, 223-240.

Verwey-Jonker Instituut. (2003). *Bronnenonderzoek Integratiebeleid*. Verwey-Jonker: Utrecht.

Wansink, H. (2004). *De erfenis van Fortuyn*. Amsterdam: Meulenhoff.

WRR (2007). *In debat over Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Wijnen, P. van (2000). Ideologische oriëntaties en stemgedrag. In J. Thomassen, K. Aarts & H. van der Kolk (red.), *Politieke veranderingen in Nederland 1971-1998* (pp. 139-151). Den Haag : SDU Uitgevers.

Zhelyazkova, A. (2007). Heterogeneity and policy polarization in the council of the European Union: Effects on delays in the transposition of EU directives. *Polarization and Conflict meeting*, Cordoba.

Zhelyazkova, A. & Torenvlied, R. (2009). The time-dependent effect of conflict in the council on delays in the transposition of EU directives. *European Union Politics*, 10:1, 35-62.